

Садуша Ф. Реџић¹
Висока школа за васпитаче струковних студија
Алексинач (Србија)

УДК 316.728:613.261
613.261:179.3
Прејледни научни рад
Примљен 08/05/2018
Измењен 05/09/2018
Прихваћен 08/09/2018

[doi: 10.5937/socpreg52-17387](https://doi.org/10.5937/socpreg52-17387)

ВЕГЕТАРИЈАНСКА ЕТИКА И ДУХ КАПИТАЛИЗМА²

Сажетак: Текст објашњава главне елементе етике животног, духовног и моралног опредељења: вегетаријанства. Даје почетни увид у његов однос према „духу капитализма“. Аналитичко-дескриптивним методом ауторка рашчлањује вегетаријанску етику на елементе моралног одношења према животињама, планети и природи, будућим генерацијама и себи. Број присталица ове животне филозофије расте и они ће можда ускоро постати важни друштвени актери на глобалном нивоу. Вегетаријанска етика, иако се у основи супротставља појединим битним елементима капитализма, то јест – онима који се односе на масовни узгој и коришћење животиња у индустрији, не представља опасност по сам систем. Штавише, вегетаријанска индустрија се све више развија, као и њено тржиште, постајући и сама савремени глобални феномен.

Кључне речи: етика, вегетаријанство, капитализам, индустрија, активизам.

Увод

Пошто се бавимо релативно неистраживаном појавом, покушаћемо најпре да је дефинишемо и објаснимо. Рашчланићемо вегетаријанску етику на елементе моралног одношења према животињама, планети и природи, будућим генерацијама и себи. Размотрићемо могућност да вегетаријанци и вегански покрет постану важни друштвени актери на глобалном нивоу. Објаснићемо однос веганске етике према појединим битним елементима капитализма, то јест – онима који се односе на масовни узгој и коришћење животиња у индустрији.

Већ на првим страницама Библије, Бог, у свом обраћању људима, поручује: „Ево, дао сам све биље што носи сјеме по свој земљи, и сва дрвета родна која носе сјеме; то ће вам бити за храну“ (Библија, 1Мој 1: 29). Сигмунд Фројд је упоредио став детета према животињи са ставом примитивца, налазећи да оба не поседују

¹ redzichfilfak@gmail.com

² Рад је представљен на међународној научној конференцији у Косовској Митровици *Глобализација vs. Глокализација* 3-4. 06. 2017. коју су организовали Српско социолошко друштво, Институт за политичке студије, Институт за упоредно право из Београда и Филозофски факултет Универзитета у Приштини, из Косовске Митровице.

надменост, која цивилизованог човека наводи да разграничи себе у односу на остали живи свет. „Дете без двоумљења признаје животињи једнакост“, писао је он, и осећа се блискије животињи него одраслима управо због „непомућеног познавања својих потреба“ (Freud, 1984, str. 253). Зашто онда третирамо поједине животињске врсте, не само као храну, већ и као робу, одузимајући тим бићима право на живот, слободу, родитељство?

Текст је покушај да се јавности приближе и објасне главни елементи етике једног животног, духовног и моралног опредељења: вегетаријанства, односно веганства, као и да се начини почетни увид у његов однос према „духу капитализма“. Макс Вебер, класик социологије, давно је уочио постојање везе између етике и начина друштвене репродукције. Објаснио је да је протестантска етика била компатибилна, па и у функцији развитка капиталистичког вида привређивања, упућујући вернике на вредности³ које су погодовале духу капитализма (Weber, 2013). Следи покушај анализе односа етике коју ћемо назвати вегетаријанском према истом начину производње.

1. Шта је вегетаријанство?

Под вегетаријанском етиком обједињујемо ставове, уверења, вредности и норме међу људима који су се одрекли меса у исхрани и из којих произлази њихов начин живота. Реч вегетаријанство потиче од латинске речи *vegetus*, што значи природан, биљни, крепак (Ivanov), живахан, чио, односно *vegetarianarius* – човек који једе само биљну храну (Vujaklija, 2007, str. 141). Вегетаријанац је, дакле, особа која не једе месо. Лактоово вегетаријанци користе у исхрани млеко (лакто) и/или јаја (ово). Вегани су особе које не користе намирнице животињског порекла у исхрани (чак ни мед), а по могућству ни у другим аспектима живота (кожна обућа или одећа, торбе, козметика која садржи састојке добијене од животиња, као што је плацента и томе слично). Фрутаријанци користе за јело само делове биљке које она сама одбаци, односно њене плодове, тако да не уништавају целу биљку ради исхране, док сировњаци (*raw foodists*) користе само биљне намирнице у сировом – пресном стању, или термички обрађене на веома ниским температурама, како не би уништили ензиме у њима. Ово је најосновнија подела. Људи који у исхрани користе рибу не могу бити вегетаријанци, пошто је риба животиња чије конзумирање за њу значи смрт. Такође, вегетаријанцем се не може назвати особа која се тако декларише, а „повремено поједе мало пилетине“ или рибе. Дакле, вегетаријанац, пре свега, не жели да животиња страда како би он могао да задовољи апетит. Он налази алтернативу у храни биљног порекла. Стога је вегетаријанство више од начина исхране: „То је хумана, ненасилна филозофија, начин живота који одбацује застарели антропоцентризам у корист просветљујуће истине да све животне форме, људске и нељудске, потичу од Једног које је наше заједничко порекло“ (Karpelau, 2002, str. 53). Ово поштовање живота који није људски упућује нас на веома високо основно морално начело вегетаријанаца: не убиј да би јео.

³ Рационалност, индивидуализам, скромност, самосавлађивање и световна уместо духовне аскезе, схватање о предестинацији и позиву као задатку који је од Бога дат у виду световне дужности, повлачању од света као бекству од дужности и нераду као греху.

Наравно, треба узети у обзир постојање бројних заједница кроз историју људи које су, због суровог природног окружења, заснивале (заснивају) читаву исхрану на месу. Верујем да је њихово коришћење меса суштински различито од нашег. Ти људи имају другачији однос према животињи коју убијају и користи коју од ње добијају. Наиме, они могу да преживе само захваљујући месу животиња које улове. Али, према читавом окружењу и животу, као и према својој ловини, они имају специфичан однос заснован на поштовању и понизности према животној сили која их спаја и даје им живот. Лов и риболов су за њих свети ритуал, а са животињом коју лове се поистовећују, не осећајући супериорност и доминацију у односу на њу (Karleau, 2002, стр. 61), јер нису отуђени од ње, природе и себе самих. Реконструисани говор/писмо поглавице Сијетл америчком председнику (1854) веома добро илуструје такав став према животу, потребама и смрти: Он жали на хиљаде тела бизона у прерији које су белци устремили из воза у пролазу и оставили их тако. Јер, Индијанац убија само да би остао жив. Шта је човек без животиња? Ако оду, он ће умрети од велике усамљености духа. Оно што се догоди њима убрзо ће се догодити и човеку. Све је повезано. Стога овакве заједнице искључујем из разматрања, које управљам на савременог, „цивилизованог“ човека.⁴

Широм света су постојале и постоје вегетаријанске групације људи из овог или оног разлога. На основу дуготрајног (вишегодишњаг) посматрања и учешћа у форуму једне вегетаријанске, веганске и сировњачке заједнице на интернету,⁵ као и питања постављеног на њеном форуму које се тиче ових мотива, могуће је закључити да постоји више разлога за овакву одлуку.⁶ Неким људима њихова религија брани употребу меса, други га сами себи ускрате из етичких побуда према животињама, трећи су приморани на вегетаријанство услед болести, четврти само желе да буду „ин“ и привуку пажњу. Има и људи који једноставно не воле месо, што је разлог који се тиче личних преференција, те је морално ирелевантан. Појединци одлуку доносе ради свог здравља (зато што је већ угрожено, или зато што су схватили да избацивање меса/животињских производа из исхране чини живот здравијим) и овај мотив такође нема много везе с етиком коју желимо да разоткријемо, пошто је у основи егоистичан. Има и оних који то учине зато што им се допада да буду „различити“ или у неком новом тренду, што очигледно не чини мотив који нас интересује, пошто представља делање које нема много везе са животињама, те се пре може описати као егоцентрично. Поједини постају вегетаријанци/вегани из духовних разлога (сматра се да конзумирање меса штети духовном развоју човека), што чини мотивацију која се често приписује члановима разних религијских секти, а морално је релевантна. Наиме, иако се овај разлог чини себичним, иза њега се крије свест о патњи која се наноси животињи ако се њено месо користи у исхрани.

⁴ Кинез који је био у посети у Америци пре око век и по или два (непознат тачан податак) по повратку описује своје згражавање над нецивилованим Американцима који секу, комадају и гутају месо пред њим (Karleau, 2002, стр. 53).

⁵ У питању је <http://vegan.editboard.com>, односно форум Zdravaishrana.rs

⁶ Аутор текста „My 49 Reasons for being a Vegetarian“ нам објашњава да разлога има скоро педесет. Они се могу уопштавањем свести на неколико: еколошки, естетски, здравствени, финансијски и етички, који произлазе из љубави према животињама, тежње ка ненасиљу, да се да пример другима, зарад добробити и чисте савести.

Мотив који нас највише занима јесте освешћен осећај за неправду, патњу и живот животиње, као и за опасности које месна индустрија и њој блиске гране чине по планету – дакле, експлицитно морални порив. Наравно, код неких људи је присутно више наведених мотива истовремено. Управо је мотив оно што желимо да разоткријемо. Међутим, пошто нас занимају одлуке које су самостално донете и аутентични мотиви, нећемо се бавити вегетаријанцима који су то силом прилика: онима којима месо брани религија или медицина, као ни онима што су постали вегетаријанци пратећи трендове, ни онима којима месо не представља гурмански изазов. Занимају нас пре свега одлуке које су донете из етичких побуда. Оне нас упућују на четвоространост вегетаријанске етике (односно, најмање четвоространост):⁷

- а) морално одношење према животињама;
- б) морално одношење према себи;
- в) морално одношење према планети и природи; и самим тим
- г) морално одношење према будућим генерацијама.

Следи осврт на ове елементе вегетаријанске етике, са појашњењем.

а) Морално одношење према животињама подразумева полазни став да човек није једино биће које неким чудом заслужује морално достојанство. То што животиње не могу да говоре о својој патњи, не значи да је не осећају и да она нас не треба да се тиче (нарочито ако је ми узрокујемо)⁸. Људска историја до сада не познаје период у којем је толики број животиња живео у заточеништву до смрти (Singer, 2008, str. 14). Ускраћивање природних услова живота, кретања и исхране, ускраћивање бриге о младима, родитељског старања и мајчиног млека младима (код сисара), сакаћење (кастрирање, сечење рогова, репова, или сакаћење услед немогућих услова живота: на пример, кокошкама у кавезима често срасту канце и прсти са жицом кавеза, кљунове им секу да се не би међусобно поубијале због скућености простора у кавезу, и томе слично) и на крају – масовно убијање животиња, очигледно је нешто веома лоше (видети више код: Карлеау, 2002, str. 15–25; Singer, према Jardin, 2006, str. 162–163; документарни филм *Earthlings*, 2005; документарни филм *Food.Inc.*, 2008).

Пре неколико година смо били у прилици да на интернету видимо видео-клип који је објављен с намером да лансира тренд, ако не и сензацију у кулинарству, који су вегани и вегетаријанци одмах оштро осудили: кувар пржи на врелом уљу у тигању живу рибу, која немо вапи за водом и трза се у самртним мукама. Нама је незамисливо да нам неко одузме слободу. Вековима смо се борили за њу, величали је и гинули због ње, али је лако ускраћујемо другим врстама, под претпоставком да су оне нама корисне, па сматрамо да стога имамо право на то. Из истог разлога животиње затварамо у вештачку животну средину, најчешће у мали простор, из којег никада не изађу на ваздух, не виде сунце и своју природну храну. Њима

⁷ Занимљиво је да су антички грчки вегетаријанци заснивали своја становишта на четири основе (од којих ће три у наставку текста бити дотакнуте кроз четири елемента вегетаријанске етике): веровање о златном добу у којем су сви били вегетаријанци, веровање у трансмиграцију душа (животињских и људских), веровање у штетност меса по тело и дух и веровање у окрутност коју повлачи конзумирање меса (Dombrowski, 2008, str. 21).

⁸ В. Bentham према Jardin (2006, str. 167).

је кретање онемогућено. И тако до кланице. Једним од највећих злочина бисмо сматрали отимање детета од мајке, али то стално чинимо са животињама које користимо за исхрану. Константно водимо дебате о томе да ли би требало дозволити спровођење смртне казне чак и над најокорелијим злочинцима, али животиње убијамо безобзирно, не перципирајући их као жива бића, већ као предмет за задовољење својих потреба.⁹ Вегетаријанци сматрају да то што тај посао обављају људи којима је то професија, а не свако од нас појединачно, нимало не умањује одговорност свакога од нас, као ни чињеница да већина не би ни била способна да закоље животињу да би је појела.¹⁰ Наиме, сви ми дајемо прећутни приста-нак индустрији меса, ако не тиме што не протестујемо против ње, онда тиме што купујемо безлични комад меса у самопослузи. Они такође кажу: када би кланице имале зидове од стакла, сви би људи постали вегетаријанци. Овако, отуђеност чини да о комаду меса на тањиру нико у том тренутку не размишља као о делу некада живог бића, коме је одузета слобода, које је мучено и патило, вриштало од бола и страха, или је можда било вољено као љубимац, већ као о оброку, предмету који ће задовољити физиолошку потребу (која може бити задовољена и на другачији начин) – глад.

Биополитика, као „супкатегорија политике која се бави регулацијом, управљањем и господарењем живота на бионивоу популације“, биовласт која је путем државе преузела власт над биолошким телима живих бића, своди животињу на предмет (Fuko, према Јановић, 2009). Западњачка традиционална етика је антропоцентрична – приписује морално достојанство само људима. Вегани и вегетаријанци су усвојили и развили једну неантропоцентричну, биоцентричну етику, којој је иманентна вредност сваког живота.

б) Морално одношење према себи је иницирано уверењем, које су у протеклом веку потврђивали научници својим истраживањима (видети више код Карлеау, 2002), да конзумирање меса штети човеку у физичком, психичком и духовном смислу. Наиме, месо трули у цревима, производи токсине, с њиме уносимо хормоне раста којима се животиње кљукају да би брже расле, антибиотике који се им се дају да би се избегло масовно разбољевање и да би им месо било мекше, као и такозване хормоне страха, које животиње инстинктивно луче суочене са масовним убијањем у кланицама; све ово, укључујући и адитиве који се обилно користе у месној индустрији, чини да се човек осећа уморним, безвољним, а опет, агресивним, склонији је болестима, нарочито онкогеним. У духовном смислу, штета коју доноси конзумирање меса је огромна. Човек оптерећује психу и своје духовно биће лошом кармом (Dramićanin, 2008, стр. 11) услед патње и смрти животиња. Ужас који животиња трпи не може ићи у корист духовном развоју. Како да особа која

⁹ Ако одузимамо живот само да бисмо задовољили апетит према одређеној врсти хране, онда је то биће за нас само предмет за постизање циља и свака наводна брига о њему је лицемена (Singer, према Dombrovski, 2008, стр. 197). Наношење бола сматрамо погрешним, а убијање легитимним чином (Nelson, према Dombrovski, 2008, стр. 198).

¹⁰ Најчешћи изговор месоједа гласи: „Нисам је ја убио.“ Они мисле да би их директно убијање животиње чинило непосредно одговорнима за њену смрт, док их куповина и конзумирање меса животиње убијене без њихове намере или знања чини тек посредно одговорнима (Dhammika, 2009, стр. 224).

чини зло бићима с којима дели овај свет оствари духовни и морални напредак? Како да, убијајући и једући животиње, не стимулишемо насиље у себи и другима (Karleau, 2002, str. 23)? Једноставно, конзумирање меса није добро за људе. Можда ће неки од читалаца рећи да наука ово није потврдила, и да не може да потврди, те да нису у питању чињенице. Али, ова уверења су веома стварна за вегетаријанце, она управљају њиховим животима и понашањем, те их и наука мора третирати као релевантна.

в) Морално одношење вегетаријанаца према планети и природи произлази из неантропоцентричности, то јест – из биоцентричности њихове етике. Морално достојанство и уважавање може да обухвати, осим човека, животињске и биљне врсте, али и природне објекте и области дивљине, па и саму планету (Jardin, 2006, str. 177). Постоје покушаји да се научно докаже штетност масовног узгајања животиња по планету (Karleau, 2002). Проблем масовног узгоја животиња за исхрану људи већ је познат еколошкој етици и социјалној екологији¹¹, а у сиромашним земљама људи умиру од глади. Докле ћемо себи оправдавати поступке и уверења који жива бића и свет око нас стављају у позицију пуких средстава за задовољење наших потреба, без обзира на зло које чинимо задовољавајући их?¹² Чак и да јесмо супериорна бића на овој планети, управо та наша умишљена супериорност требало би да нас обавезе да се уздигнемо изнад природног ланца исхране у један хуманији однос према животу на њој, уместо да је упропашћавамо злоупотребљавајући га. Штавише, вегетаријанца можемо сматрати морално супериорним бићем, пошто он дела морално, избегавајући наношење патње и одузимање живота (Dikajarh, према Dombrovski, 2008, str. 57).

И људи су животиње, али ми то заборављамо, због нашег симболичког капацитета који се огледа у способности говора. Међутим, симболички капацитет има цену. Он нас доводи у ситуацију да бирамо хоћемо ли тежити ка савршенству, док остале животиње то не чине: оне спонтано делају најбоље што могу – брину о младунцима, помажу се међусобно, па чак брину о животињама које не припадају њиховој врсти (Hartshorn, према Dombrovski, 2008, str. 210). Западњаци величају ум, међутим, уместо да га користимо као претпоставку моралног уздизања ради чињења добра, као „лучу вишег наука“ (Dramićanin, 2008, str. 9), ми га користимо као претпоставку људске доминације над остатком света, злоупотребљавајући га (Hartshorn, према Dombrovski, 2008, str. 210).

Морално одношење вегана или вегетаријанца према планети и природи има за полазну тачку лично убеђење, а логичним путем може да заврши научном распра-

¹¹ Основним узроцима нарушавања еколошке равнотеже се сматрају проблеми становништва (демографска експлозија), енергије и исцрпљивања природних ресурса и загађивање природе као универзални проблем. Примера ради, гасови који се стварају због масовног узгоја животиња спадају у такозване квантитативне загађиваче – за разлику од квалитативних супстанци које човек ствара, то су супстанце које већ постоје у природи, али их људска активност ослобађа у великим количинама, које нарушавају еколошку равнотежу (Marković, 2001, str. 188, 196).

¹² Хајде да замислимо да децу треба одгајати као телад, за храну. При томе им обезбеђујемо пристојне услове за живот, са минимумом патње. Када сазру, заклаћемо их, али тако да за њих то буде безболно (Regan, према Jardin, 2006, str. 189–190).

вом о заштити (позитивних и негативних) права човека, али и других потенцијалних субјеката (Fajberg, Stoun, према Jardin, 2006, стр. 180, 181). Ако и не можемо свима њима приписати права (пошто можда немају интересе и нису субјекти моралног делања), то не значи да не заслужују морално уважавање (и да нису морални трпиоци – према њима се *може* поступати морално или неморално¹³). Коначно, ако усвојимо биоцентрични став према животу, на путу смо да увидимо да можемо делати за добробит других бића, а не само за своју.

Вредност живота је интринсична, инхерентна, она не произлази из инструменталне употребе у корист човека, већ је вредност сама по себи. Природа није механичка сила лишена вредности, а живот није неутрална чињеница, већ добро по себи и треба показати поштовање према туђој вољи за животом као и према својој. Животиње можда не умеју да вреднују и исказују интересе, али ми смо ти који знамо шта је за њих добро, а шта им наноси зло. Иако можда тога није свесна, животиња, као и ми, тежи расту, размножавању, одржању живота и стога је телеолошки центар живота. Људи су само припадници заједнице живота на планети, део су система међузависности, и као сва жива бића теже сопственом добру на свој начин, а да при томе нису надмоћни у односу на остале врсте на планети (Schweitzer, према Jardin, 2006, стр. 219; Taylor, према Jardin, 2006, стр. 225).

Хинду метефизичка традиција препоставља да смо сви, па и најмањи инсект, део једне јединствене душе света – на онтолошкој равни и човек и животиња су део апсолутног духа и једнако смо вредни у својој међузависности (Dramićanin, 2008, стр. 8–9).

Али, треба начинити дистинкцију између схватања која се тичу моралног одношења према животињама, или према одређеним животињама (или врстама) које би испуњавале критеријум према коме заслужују приписивање моралног достојанства и једног много ширег – становишта еколошке етике. Прво становиште се, управо због покушаја ширења моралног достојанства с људи на друге врсте (које су нама сличне), може и даље сматрати антропоцентричним. Такође, оно је индивидуалистичко, пошто узима у обзир морално одношење према одређеним животињама. Еколошка етика захтева дубљи и шири захват. Односи између људи, животиња, животиња различитих врста, животиња, људи и њиховог станишта су веома комплексни – многобројни и разноврсни. Стога се јавља потреба да се проблеми и питања моралног одношења прошире на еколошке заједнице, ако не и на планету, то јест – да се разматрају у холистичкој перспективи (Jardin, 2006, стр. 195–201). Вегетаријанска етика, чак и ако не поставља ове изазове свакој појединачној свести експлицитно, садржи их у себи као потенцијалне теме. А како је еколошка криза глобалног карактера (Marković, 2001, стр. 185), и делом је узрокује и индустрија животиња, то се и оваква промишљања тичу глобалних токова. Вегетаријанство и еко-праксис су нераскидиво повезани (Dramićanin, 2008, стр. 12).

¹³ Сматра да људи поседују инхерентну вредност – вредност саму по себи, која не зависи од интереса и циљева. Ако третирамо људе (па и животиње!) као средства за постизање циљева, лишавамо их инхерентне вредности, моралног достојанства. Ово важи и за бића која нису способна да делају морално (попут људи који су ментално онеспособљени, или у коми), али се према њима односимо морално, зато што су субјекти живота – опажају, памте, осећају, желе... Морамо да уважамо њихову инхерентну вредност ако желимо да поступамо морално, јер они су морални трпиоци.

г) Морално одношење према будућим генерацијама се може доводити у питање са више позиција,¹⁴ али било који аргумент пада под тежњом сваког бића да живи, да буде здраво и срећно – дакле, да живи испуњеним, добрим животом. Ми не само да немамо права да то ускратимо будућим генерацијама, већ имамо и обавезу да се потрудимо да то њима буде оствариво (Jardin, 2006, str. 157). Овде се најчешће потежу питања пораста популације, потрошње и ограничености ресурса, односно одрживог развоја. Међутим, ради се о опстанку свих врста и човека. Здравље будућих генерација је угрожено и од последица масовног узгоја животиња за клање (гасови, узгој одређених биљака...), загађења као последице овога, ремећења природне равнотеже услед масовног узгоја животиња, као и узгоја хране за њих.¹⁵ Последице по здравље човечанства долазе и од већ поменутог конзумирања генетски модификованог меса пуног хормона, антибиотика. Освешћивање о овоме шири еколошку свест, а решавање ових проблема донеће и нама и нашим наследницима бољу будућност у смислу квалитетнијег, здравијег живота. Стога, очигледно је да се вегетаријанство и веганство посредно тичу и одношења према будућим генерацијама и њиховој добробити. Осим тога, многи вегетаријанци су свесни еколошких разлога и сматрају да је за спасавање планете пресудна вегетаријанска исхрана, те не користе животиње у исхрани (Zorko).

Међутим, ако је веганство ствар личног избора, зашто га сагледавати кроз призму социологије?

2. Вегетаријанство као друштвени фактор

Наше занимање за вегетаријанску етику је до сада изражено анализом могућих мотива појединаца, те инхерентно претпостављамо да је вегетаријанство у датим случајевима лични избор, који је начинио појединац, покренут високим моралним побудама. То што је одлука једном донета промишљено и аутономно и што се њене последице у том тренутку тичу пре свега начина живота појединца који ју је донео, међутим, не значи да она нема шире друштвено значење. Пре свега, она се тиче и свих оних животиња које неће бити убијене. Особа је очигледно свесна тога какав корак је начинила за себе и за друга жива бића, за њихово право на живот. Оно што може да уследи јесте свест о друштвеној релевантности такве одлуке, па стога и учешће у протестима, потписивање петиција и разне друге врсте активизма. Лична одлука тако постаје друштвено релевантна. Велики број вегетаријанаца и вегана је свесно чињенице да њихова одлука представља економски чин бојкота месне индустрије.

¹⁴ Аргумент из незнања говори нам да немамо обавеза према могућим будућим људима да које нећемо ни знати какви су и какве ће им бити потребе; аргумент ишчезавајућих уживалаца тврди да не постоје одређени – могући (исто колико и немогући) људи у будућности, па тако ни обавезе према њима; аргумент на основу временске локације упућује на бесмисленост одговорности према генерацијама које ће постојати у далекој будућности.

¹⁵ Видети више у извештајима *Millennium Assessment Reports*. На пример, интензивирање индустрије животињског меса и производа повлачи за собом озбиљне проблеме у вези с отпадом, као и веће потребе за производњом хране за животиње, што за последицу има повећано коришћење воде и ђубрива (MAR. *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends: Food*, str. 211). Скоро трећина емисије метана у атмосферу потиче из агрокултуре: од преживара и с пиринчаних поља, као и 35% азотног оксида – превасходно због коришћења ђубрива (MAR. *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends: Climate and Air Quality*, str. 357).

Нисам сигурна можемо ли вегетаријанство/веганство сматрати друштвеним покретом¹⁶, али број присталица ове животне филозофије расте (Ivanov) и није немогуће да ускоро постану важни друштвени актери на глобалном нивоу (ако то већ нису, захваљујући пропаганди, информисању и масовном ширењу позива на вегетаријанство путем најмоћнијег медија – интернета). У сваком случају, вегански активизам постоји и, као што је то често код нових друштвених покрета, делом се преклапа с деловањем еколошких покрета. Тако на интернету можемо наићи на појмове попут веган џихад¹⁷ или веган рајх, веганске мреже за упознавање будућих партнера,¹⁸ и разне друге облике међусобне подршке и апела за освешћивање људи, позива за потписивање петиција... Уосталом, зашто би требало да нас чуди кампања против куповине меса животиња које пате и масовно их убијају? У крајњој линији, ако се позовемо на поменуте еколошке елементе вегетаријанске етике, постаје јасно да се ради и о тежњи ка остварењу људских права треће генерације (пре свега право на развој и здраво окружење)¹⁹ и ширењу основних људских права (попут права на живот и слободу) на друге врсте са којима делимо планету.

3. Вегетаријанска етика и дух капитализма

Морална димензија захтева „не убиј да би јео“ односи се непосредно на могућност моралног избора човека у исхрани, а самим тим посредно морализује индустрију хране животињског порекла (Јановић, 2009). Ипак, чини се да вегетаријанска етика не напада капитализам директно. С једне стране, очигледно је да се вегетаријанци и вегани супротстављају духу капитализма иступајући против масовног узгајања, убијања и прераде животиња у производе месне/млекарске индустрије. Капитализам познаје један циљ: профит, и не зна за саосећање ни према животињи, ни према човеку. Друштвено одговорно пословање,²⁰ хуманитарне акције и слични поступци не могу да измене, мада покушавају да прикрију, нехуманост капиталистичке производње која доминира планетом.

¹⁶ Друштвеним покретом се сматра облик колективног делања са неформалним чланством и слабом организационом структуром, усмерен на друштвену промену, у којем мотив потиче од ставова и тежњи чланова (Heuwood, 2004. str. 531). Ипак, у литератури се може прочитати да је вегетаријанство филозофски покрет (Dramićanin, 2008, str. 5), или чак један од савремених масовних моралних и интелектуалних, изузетно хетерогених покрета (Janović, 2009).

¹⁷ На пример, песме King Veganismus One & Dr. Alsan и бројни цртежи.

¹⁸ Доступно на: <https://veggiedate.org/>, <http://veganpassions.com/>, <https://www.veggiematchmakers.com/> и разним другим сајтовима.

¹⁹ Права треће генерације подразумевају право на мир, развој и чисто, здраво окружење (више о томе код Томиша, 2006, str. 95–99). У социјалној екологији квалитет човекове животне средине се дефинише њеном временски и просторно стабилном одређеношћу међусобно повезаним факторима ресурса, активности и процеса у средини, средстава и мера за остваривање еколошке политике и утицаја човекове средине на друштвени развој. Њен квалитет треба да омогући опстанак и развој човека (Marković, 2001, str. 176).

²⁰ Друштвено одговорно пословање подразумева свест о положају и значају и одговорности пословног сектора у савременом, глобалном друштву, концепт према којем компаније интегришу друштвена и еколошка питања у своје пословне операције и односе на добровољној основи (доступно на <https://odgovornoposlovanje.rs/csr/>).

С друге стране, чини се да нараста читава веге-индустрија, која треба да опскрби све већи број вегетаријанаца и вегана производима које они желе у својој исхрани, или одевању, и која, такође, остварује профит, али не нарушавајући ничије право на живот, стварање живота, старање о младима, мајчино млеко и бригу. На овај начин, циљ капитализма није доведен у питање, али јесу директно нападнуте индустрије меса, млека, јаја, коже, па и оне које експериментишу на животињама да би утврдиле (без)опасност својих производа, попут козметичке и фармацеутске. Вегетаријанци очигледно не желе да сруше капитализам, иако сеprotиве томе што индустрија хране свакодневно одузима животе и угрожава еколошку равнотежу на планетарном нивоу. Штавише, капитализам је „прогутао и сварио“ вегетаријанство у своју корист, развивши производњу вегетаријанске хране, козметике, обуће, одеће... Широм света је могуће наћи производе намењене задовољењу разноврсних потреба са назнаком „Vege-friendly“. Вегетаријанство је постало глобални бренд, а веге-индустрија доживљава економски процват. За потребе вегетаријанаца и вегана се производи и троши масовно.

Вегетаријанска етика, дакле, осуђује само неколико аспеката капиталистичке производње (оне који се тичу живота и права животиња), док је у осталима уклопљена у систем. Вегетаријанство за један број људи представља морални избор, за друге је начин живота који је „ин“, док му се трећиprotиве као нечему неприродном и нездравом, али га, у сваком случају, и само конзумира друштво масовне индустријске производње, па му не представља опасност. Напротив, доноси му профит, а дух капитализма остаје усмерен на стицање као сврху и на успех на тржишту, што су карактеристике које је и Вебер (Weber, 2013) приметио.

Вегетаријанац у Србији је до пре двадесетак, можда и петнаестак година био најчешће усамљеник, ако не и чудац екстремних ставова за своје окружење, а његово делање се састојало из одлука које су биле личне природе. Данас вегетаријанац веома лако може да се повеже са својим истомишљеницима и да ступи у друштвену акцију ако то жели: на пример, да промовише веганство, потпише петицију, или протестује против животињских фарми.

Вегани и вегетаријанци почетком трећег миленијума мисле и делају локално и глобално, балансирајући између субјективне одлуке која се односи на лични живот, друштвених последица те одлуке и акција које су друштвено релевантне. Вредности вегетаријанства се супротстављају капиталистичком начину производње само у аспекту заштите права животиња и угрожавања окружења, док је само вегетаријанство постало још један точкић репродукције масовног друштва. Савремена средства масовних комуникација, као и масовна производња и потрошња за вегане и вегетаријанце, учинили су вегетаријанство глобалним феноменом.

Saduša F. Redžić¹
Preschool Teacher Training College
Aleksinac (Serbia)

THE VEGETARIAN ETHICS AND THE SPIRIT OF CAPITALISM²

(Translation In Extenso)

Abstract: The text explains the main elements of the ethics of a life, spiritual and moral commitment: vegetarianism. It provides an initial insight into its attitude towards the “spirit of capitalism”. By means of the analytical-descriptive method, the author breaks down vegetarian ethics into elements of moral behavior towards animals, planets and nature, future generations, and self. The number of supporters of this life philosophy is growing and they may soon become important social actors on a global scale. Vegetarian ethics, although essentially opposed to some of the important elements of capitalism, that is, to those relating to massive rearing and the use of animals in industry, poses no danger to the system itself. Moreover, the vegetarian industry is rapidly developing, as well as its market, becoming a contemporary global phenomenon.

Keywords: ethics, vegetarianism, capitalism, industry, activism.

Introduction

Since we are dealing with a relatively unexplored phenomenon, first we will try to define and explain it. We will parse vegetarian ethics to the elements of moral attitudes towards animals, planets and nature, future generations and ourselves. We will consider the possibility of vegetarians and the vegan movement becoming important social actors on a global scale. We will explain the relationship of vegan ethics and some of the essential elements of capitalism, that is, those related to massive husbandry and use of animals in industry.

As early as the first pages of the Bible, God, in his address to people, says: “I give you every seed-bearing plant on the face of the whole earth and every tree that has fruit with seed in it. They will be yours for food.” (Bible, Genesis 1:29). Sigmund Freud compared a

¹ redzichfilfak@gmail.com

² The paper was presented at an international scientific conference in Kosovska Mitrovica *Globalization vs. Glocalization*, June 3-4, 2017 organized by Serbian Sociological Association, Institute for Political Sciences, Institute for Comparative Law and University of Priština with temporary Head Office in Kosovska Mitrovica - Faculty of Philosophy.

child's attitude towards an animal with the primitive attitude, finding that neither of them possesses the arrogance that induce a civilized man to distinguish himself from the rest of the living world. "A child recognizes animal equality with no hesitation," he wrote, and it feels closer to the animal than to the adults precisely because of the "undeniable knowledge of its needs" (Freud, 1984, p. 253). Why then do we treat certain animal species not only as food, but as goods, taking away their right to life, freedom, procreation?

The text is an attempt to bring the public closer and explain the main elements of the ethics of a life, spiritual and moral commitment: vegetarianism, that is, veganism, and to make an initial insight into its attitude towards the "spirit of capitalism". Max Weber, a classical sociologist, has long recognized the existence of a link between ethics and the way of social reproduction. He explained that Protestant ethics was compatible with and in the function of developing the capitalist form of business, referring believers to values³ that favored the spirit of capitalism (Weber, 2013). An attempt to analyze the relationship between an ethics that we will call vegetarian and the same method of production is in the text that follows.

1. What is vegetarianism?

Under vegetarian ethics, we combine attitudes, beliefs, values and norms shared by people who have given up meat in their diet which is a fact deriving their way of life. The word vegetarianism is derived from the Latin word *vegetus*, which means natural, vegetable, rugged (Ivanov), lively, hearty, or *vegetarianarius* - a man who eats only vegetable foods (Vujaklija, 2007, p. 141). A vegetarian is, therefore, a person who does not eat meat. Lacto-ovo vegetarians use milk (lacto) and/or eggs (ovo) in their diet. Vegans are people who do not use foods of animal origin in their diet (not even honey), preferably avoiding it in other aspects of life (leather footwear or clothing, bags, cosmetics containing ingredients derived from animals, such as placenta and the like). Frutarians use only parts of plants that the plants rejected, i.e., their fruits, so that they do not destroy the whole plant for food, while raw foodists use only vegetable foods in their raw state, or thermally processed at very low temperatures, so as not to destroy the enzymes within. This is the most basic division. People who use fish in their diet cannot be called vegetarians, fish is an animal whose consumption means death for the fish. Also, a person who claims to be a vegetarian but "occasionally eats some chicken" or fish cannot be called a vegetarian. Therefore, vegetarians, above all, do not want animals to suffer so that they can satisfy their appetite. They find an alternative in foods of plant origin. Therefore, vegetarianism is more than a diet: "It is a humane, nonviolent philosophy, a way of life that rejects obsolete anthropocentrism in favor of the enlightening truth that all life forms, human and non-human, come from the One who is our common origin" (Kapleau, 2002, p. 53). This respect for non-human life leads us to a very high moral principle of vegetarians: do not kill to eat.

Of course, the existence of numerous communities throughout history should be taken into account who have, due to the harsh natural environment, based (or still base)

³ Rationality, individualism, modesty, self-control and worldly instead of spiritual asceticism, an understanding of predestination and a calling as a task given by God in the form of a worldly duty, a withdrawal from the world as a flight from duty and reluctance as sin.

their entire diet on meat. I believe that their use of meat is fundamentally different from ours. These people have a different attitude towards the animal they kill and the benefits they get from it. Namely, they can only survive thanks to the flesh of animals that they capture. But, to the whole environment and life, and to their prey, they have a specific attitude based on respect and humility toward the life force that connects them and gives them life. Hunting and fishing are sacred rituals, and they identify with the hunted animal, without feeling superior and dominant over it (Kapleau, 2002, p. 61), because they are not alienated from it, nature, and themselves. The reconstructed speech/letter given by Chief Seattle to the American president (1854) illustrates this attitude towards life, the needs and death very well: He complains about the thousands of bison carcasses in the prairie who were shot by white people from a passing train and left there. Because, an Indian kills only to stay alive. What is a man without animals? If they left, he would die from a great loneliness of the spirit. What happens to them will soon happen to man. Everything is connected. Therefore, I exclude such communities from consideration, steering it to a modern, “civilized” man.⁴

There were and there are groups of people worldwide who are vegetarian for this or that reason. On the basis of a long-term (multi-year) observation and participation in a forum for vegetarian, vegan and raw communities on the Internet⁵, and on the basis of questions raised at the forum regarding the motives behind such life decision, it is possible to conclude that there are several reasons.⁶ For some people, their religion prohibits the use of meat, others reject it themselves from ethical reasons directed towards animals, some are forced to vegetarianism due to illness, the fourth group only wants to be “in” and attract attention. There are also people who simply do not like meat, which is a reason pertaining to personal preferences, and is morally irrelevant. Some individuals make this decision for their health (because it has already been fragile, or because they realize that leaving out meat/animal foods makes life healthier), this motive as well has little to do with the ethics we want to reveal, as it is basically egoistic. There are those who do it because they like to be “different” or part of a new trend, which obviously does not belong to the motive of our interest, since it represents an action that has little to do with animals, and can be described as self-centered. Some people become vegetarians/vegans for spiritual reasons (the consumption of meat is considered to be detrimental to the spiritual development of man), which is a motivation that is often attributed to members of various religious sects, and is morally relevant. Namely, although this reason seems selfish, behind it there is a hint of the suffering that is inflicted on the animal if its meat is used in the diet.

The motive that interests us most is the conscious compassion for the injustice, suffering and life of animals, as well as the understanding of the dangers that the meat industry and its close branches pose for the planet - that is, an explicit moral urge. Naturally,

⁴ A Chinese man visiting America about a century and a half ago (unknown exact details) upon return described his frustration over uncivilized Americans who cut, chopped and swallowed meat in front of him (Kapleau, 2002, p. 53).

⁵ It's <http://vegan.editboard.com>, or forum Zdravaishrana.rs.

⁶ The author of the text “My 49 Reasons for Being a Vegetarian” explains that there are almost fifty reasons. They can be generalized to a few: ecological, aesthetic, health, financial and ethical, which result from love of animals, aspirations for nonviolence, setting an example for others, for the sake of well-being and clean conscience.

some people have multiple motives at the same time. The motive is precisely what we want to expose. However, since we are interested in decisions made by a person and authentic motives, we will not deal with the vegetarians who are so by chance: those who are forced to give up meat by religion or medicine, as well as those who have become vegetarians by following trends, or those who do not consider meat to be a gourmet challenge. We are primarily concerned with the decisions made for ethical reasons. They point to four-fold vegetarian ethics (that is, at least four-fold):⁷

- a) moral behavior towards animals;
- b) moral behavior towards oneself;
- c) moral behavior towards the planet and nature; and hence
- d) moral behavior to future generations.

The following is a review of these elements of vegetarian ethics, with clarification.

a) A moral behavior towards animals implies a starting point that man is not the only creature who miraculously deserves moral dignity. The fact that animals cannot talk about their suffering does not mean that they do not feel it and that it should not concern us (especially if we caused it).⁸ So far, human history has not known a period in which so many animals lived in captivity until death (Singer, 2008, p. 14). Denying the natural conditions of life, movement and nutrition, denying care for the offspring, parental care and nursing (for mammals), mutilating (castrating, cutting horns, tails, or mutilation due to impossible conditions of life: for example, the claws and fingers of hens in cages often merge with cage wire, their beaks are cut not to kill each other because of the cramped space in the cage, and so on) and, finally, the massive killing of animals are all obviously something very bad (see more: Kapleau, 2002, p. -25; Singer, according to Jardin, 2006, pp. 162-163; the documentary film *Earthlings*, 2005; the documentary film *Food.Inc.*, 2008).

A few years ago, we were able to watch a video clip on the internet that was published with the intention of launching a trend, if not a sensation in the culinary world, immediately condemned by vegans and vegetarians: the cook fried a live fish in hot oil, the fish silently cried for water and jerked in mortal torments. It is inconceivable to us that someone would take away our freedom. For centuries we fought for it, glorified it and died for it, but we easily deny it to other species, assuming they are useful to us, so we believe that we have the right to do so. For this reason, animals are closed in artificial environments, usually in small areas, from which they never get out, they never see the sun and their natural food. Movement is impossible for them. All the way to the slaughterhouse. Taking the child away from the mother is considered to be one of the biggest crimes, but we constantly do it with the animals we use for food. We are constantly debating whether the execution of the death penalty should be allowed even with the most cruel criminals, but we kill animals ruthlessly, not perceiving them as living beings, but

⁷ Interestingly, ancient Greek vegetarians based their views on four footholds (three of which will be touched upon in further text through four elements of vegetarian ethics): the belief in the golden age in which all people were vegetarians, the belief in the transmigration of souls (animal and human), the belief in the harmfulness of meat for the body and the spirit, and the belief in the cruelty that the consumption of meat entails (Dombrowski, 2008, p. 21).

⁸ See more in Bentham, according Jardin (2006, p. 167).

as objects to satisfy our needs.⁹ Vegetarians believe that the fact that this work is done by people professionally, and not by each of us individually, does not in any way diminish the responsibility of each of us, nor the fact that most would not be able to slaughter an animal to eat it.¹⁰ Namely, we all give a tacit consent to the meat industry, if not by not protesting against it, then by purchasing an impersonal piece of meat in a supermarket. They also say: if slaughterhouses had glass walls, all people would become vegetarians. In the current situation, due to alienation, no one thinks of a piece of meat on the plate as part of a once-living being, who was deprived of freedom, who was tormented and suffered, who screamed with pain and fear, or perhaps was loved as a pet, but only as a meal, an object that will satisfy a physiological need (which can be satisfied in a different way) - hunger.

Biopolitics, as a “sub-category of politics dealing with the regulation, management and ruling over life on the population bio-level”, the bio-power that has taken over the biological bodies of living beings through the power of the state, reduces animals to objects (Foucault, according to Janović, 2009). Western traditional ethics is anthropocentric - it attaches moral dignity to people only. Vegans and vegetarians have adopted and developed a non-anthropocentric, biocentric ethics, which places an immanent value to every life.

b) Moral behavior towards oneself is initiated by a belief, confirmed by scientists in the past century (see more in Kapleau, 2002), that the consumption of meat is harmful to man in physical, psychological and spiritual terms. Namely, the meat rots in the intestines, produces toxins, and together with the meat we bring in growth hormones that animals are given in order to grow faster, the antibiotics they are given to avoid mass sickness and that their flesh be softer, as well as the so-called hormones of fear, which animals instinctively produce faced with the mass killing in slaughterhouses; All these things, including the additives widely used in the meat industry, make people feel tired, volatile, and again, aggressive, more prone to illnesses, especially oncogenic ones. In a spiritual sense, the damage done by consuming meat is huge. Man burdens his psyche and spiritual being with bad karma (Dramićanin, 2008, p. 11) due to the suffering and death of animals. The horror that an animal suffers cannot be directed towards spiritual development. How does a person who inflicts evil on beings with whom he shares this world achieve spiritual and moral progress? How, by killing and eating animals, should we not stimulate violence in ourselves and others (Kapleau, 2002, p. 23)? Simply, meat consumption is not good for people. Perhaps some of the readers will say that science has not confirmed this, and that it cannot confirm it, and that this is not factual. But these beliefs are very real for vegetarians, they control their lives and behavior, and thus science must treat them as relevant.

c) Moral behavior of vegetarians towards the planet and nature stems from non-anthropocentricity, i.e., from the biocentricity of their ethics. Moral dignity and appreciation

⁹ If we take a life only to satisfy our appetite for a particular type of food, then that being is only an object we use to achieve a goal, and every alleged concern about it is hypocritical (Singer, according to Dombrowski, 2008, p. 197). Causing pain is considered wrong, but killing is considered a legitimate act (Nelson, according to Dombrowski, 2008, p. 198).

¹⁰ The most common excuse of carnivores is: “I did not kill it myself.” They think that a direct slaughter of an animal would make them directly responsible for its death, while buying and consuming meat of animals killed without their intent or knowledge makes them only indirectly responsible (Dhammika, 2009, p. 224).

can include, other than human species, animal and plant species, but also natural objects and areas of the wilderness, as well as the planet itself (Jardin, 2006, p. 177). There are attempts to scientifically prove the harmfulness of massive animal husbandry to the planet (Kapleau, 2002). The problem of massive animal husbandry for food has already been known in ecological ethics and social ecology¹¹, while in poor countries, people are starved. For how long shall we justify the processes and beliefs that put living beings and the world around us in the position of being mere means to satisfy our needs, regardless of the evil we inflict while satisfying them?¹² Even if we were superior beings on this planet, it is precisely this supernatural superiority that should oblige us to rise above the natural food chain into a more humane attitude towards life on it, instead of ruining it by abuse. Moreover, we can consider vegetarians as morally superior, since they act morally, avoiding the infliction of pain and deprivation of life (Dicaearchus, according to Dombrowski, 2008, p. 57).

Humans are animals too, but we forget this due to our symbolic capacity reflected in the ability of speech. However, this symbolic capacity has a price. It puts us into position to choose whether to strive for perfection, while other animals do not do so: they spontaneously do the best they can - take care of the cubs, help each other, and even care for animals that do not belong to their species (Hartshorne, according to Dombrowski, 2008, p. 210). Westerners glorify the mind, however, instead of using it as a prerequisite of moral upbringing for doing good, as the "light of higher science" (Dramićanin, 2008, p. 9), we use it as the premise of human domination over the rest of the world, abusing it (Hartshorne, according to Dombrowski, 2008, p. 210).

The moral behavior of vegans or vegetarians to the planet and nature has a personal conviction as the starting point, and logically it can end with a scientific debate on the protection of (positive and negative) human rights, as well as of other potential subjects (Feinberg, Stone, according: Jardin, 2006, pp. 180, 181). If we cannot attribute these rights to all (since they may have no interests and are not subjects of moral action), this does not mean that they do not deserve moral respect (and that they are not receivers of moral action - they *can* be treated morally or immorally¹³). Finally, if we adopt a biocentric attitude towards life, we are on the road of realizing that we can work for the benefit of other beings, not just for ourselves.

¹¹ The main causes of the disturbance of the ecological balance are the population problem (demographic explosion), the energy and exhaustion of natural resources, and the pollution of nature as a universal problem. For example, gases created by massive husbandry fall into the so-called quantitative pollutants - unlike the qualitative substances that man creates, these are substances that already exist in nature, but are released in large quantities by human activity, which disturbs the ecological balance (Marković, 2001, pp. 188, 196).

¹² Let's imagine that children should be raised as calves, for food. In doing so, we provide them with decent living conditions, with the minimum of suffering. When they mature, we slaughter them, but do so in a way that is painless for them (Regan, according Jardin, 2006, pp. 189-190).

¹³ Tom Regan (Jardin, 2006, p. 190) thought that people possess an inherent value - a value in itself, which does not depend on interests and goals. If we treat people (and even animals) as a means of achieving goals, we are depriving them of inherent values and moral dignity. This also applies to beings that are not able to act morally (like people who are mentally disabled or in a coma), but we treat them morally, because they are the subjects of life - they perceive, remember, feel, and want ... We must respect their inherent value if we want to act morally, because they are receivers of moral action.

The value of life is intrinsic, inherent, it does not stem from instrumental use for the benefit of man, but is a value in itself. Nature is not a mechanical force devoid of value, and life is not a neutral fact, but good in itself and we should show respect for another's will for life as much as we do for our own. Animals may not be able to value and express their interests, but we are the ones who know what is good for them and what causes them harm. Although perhaps unaware of it, an animal, like us, tends to grow, reproduce, sustain life, therefore, it is a teleological center of life. People are only members of the life community on the planet, they are part of the system of interdependence, and as all living beings, they strive for their own good in their own way, without being superior to other species on the planet (Schweitzer, according to Jardin, 2006, p.219; Taylor, according to Jardin, 2006, p. 225).

The Hindu metaphysical tradition assumes that all of us, even the smallest insects, are part of a single soul of the world - on the ontological level, both man and animals are part of the absolute spirit and are equally worthy in their interdependence (Dramićanin, 2008, pp. 8-9).

However, a distinction should be made between standpoints concerning moral behavior towards animals, or towards certain animals (or species) that would meet the criteria according to which they deserve to be attributed moral dignity and a much broader point of view of ecological ethics. The first standpoint, precisely due to attempts to spread moral dignity from people to other species (similar to us), can still be considered anthropocentric. It is also individualistic, since it takes into account moral behavior towards certain animals. Ecological ethics requires a deeper and wider grip. Relations between humans, animals, animals of different species and their habitats are very complex - numerous and diverse. Therefore, there is a need for problems and issues of moral attitudes to extend to ecological communities, if not to the whole planet, that is - to be considered in a holistic perspective (Jardin, 2006, pp. 195-201). Vegetarian ethics, even without posing these challenges to each individual consciousness explicitly, holds them as potential themes. As the ecological crisis has a global character (Marković, 2001, p. 185) and is also partly caused by the animal industry, these considerations concern global flows. Vegetarianism and eco-practice are inextricably linked (Dramićanin, 2008, p. 12).

d) Moral behavior to future generations can be called into question from multiple positions¹⁴, but any argument falls under the tendency of every being to live, to be healthy and happy - that is, to live a fulfilled, good life. Not only do we not have the right to deny it to future generations, but we also have an obligation to try to make it possible (Jardin, 2006, p. 157). The issues of an increasing population, consumption and resource constraints, or sustainable development are most frequently addressed here. However, this is about the survival of all species and of man. The health of future generations is also endangered by the consequences of the massive breeding of animals for slaughter (gases, the cultivation of certain plants...), consequent pollution, the disturbance of the natural balance

¹⁴ The argument of ignorance tells us that we have no obligation to possible future people since do will not even know what their needs are and what their needs will be; the argument of the disappearing beneficiaries claims that there are no specific - probable (and improbable) people in the future, and therefore there is no obligation to them; the argument based on the time location points to the absurdity of responsibility to the generations that will exist in the distant future.

due to massive breeding of animals, and providing food for them.¹⁵ The consequences for human health come from the already mentioned consumption of genetically modified meat full of hormones, antibiotics. The awareness of this in turn spreads ecological awareness, and solving these problems will bring us and our offspring a better future in terms of a better, healthier life. Therefore, it is obvious that vegetarianism and veganism indirectly relate to future generations and their well-being. In addition, many vegetarians are aware of ecological reasons and believe that vegetarian diet is vital for saving the planet, thus they do not use animals in their diet (Zorko).

However, if veganism is a matter of personal choice, why should it be seen through the prism of sociology?

2. Vegetarianism as a social factor

Our interest in vegetarian ethics has so far been expressed by analyzing possible motives of individuals, and inherently assuming that vegetarianism is a personal choice in the given cases, made by individuals, initiated by high moral incentives. The fact that the decision was made in a thoughtful and autonomous manner and that its consequences at that moment concern, first of all, the way of life of the individual who made it, however, does not mean that it has no broader social significance. First and foremost, it concerns all those animals that will not be killed. The person is obviously aware of the step he or she has made for themselves and for other living beings, for their right to life. What can follow is the awareness of the social relevance of such a decision, participation in protests, signing petitions and various other types of activism. Thus, a personal decision becomes socially relevant. A large number of vegetarians and vegans are aware of the fact that their decision is an economic act of boycotting of the meat industry.

I am not sure if vegetarianism/veganism can be regarded as a social movement¹⁶, but the number of supporters of this life philosophy is growing (Ivanov) and it is not impossible for them to soon become important social actors on a global level (if they are not already, thanks to propaganda, information and a massive spread of calls for vegetarianism through the most powerful medium - the Internet). In any case, vegan activism exists and, as is often the case with new social movements, it partly overlaps with the action of ecological movements. On the Internet, we can come across terms such as vegan jihad¹⁷

¹⁵ See more in *Millennium Assessment Reports*. For example, the increase in the animal product industry entails serious problems with waste, as well as higher needs for the production of animal food, resulting in increased use of water and fertilizers (MAR. *Ecosystems and Human Well-Being: Current State and Trends: Food*, p. 211). Almost a third of methane emissions in the atmosphere come from agriculture: ruminant animals and rice fields, as well as 35% of nitric oxide - primarily due to the use of fertilizers (MAR. *Ecosystems and Human Well-Being: Current State and Trends: Climate and Air Quality*, p. 357).

¹⁶ A social movement is considered to be a form of collective action with informal membership and a weak organizational structure directed towards social change, in which the motive derives from the attitudes and aspirations of its members (Haywood, 2004, p. 531). However, it can be found in the literature that vegetarianism is a philosophical movement (Dramićanin, 2008, p. 5), or even one of the contemporary massive moral and intellectual, extremely heterogeneous movements (Janović, 2009).

¹⁷ For example, songs *King Veganismus One & Dr. Alsan* and numerous drawings.

or vegan reich, vegan networks to get to know future partners¹⁸, and various other forms of mutual support and appeals for people's awareness, calls for signing petitions... After all, why should we be surprised by the campaign against buying meat from animals that are suffering and are killed on a massive scale? Ultimately, if we refer to the mentioned ecological elements of vegetarian ethics, it becomes clear that it is also a tendency towards the realization of human rights of the third generation (above all, the right to development and a healthy environment)¹⁹ and the spread of basic human rights (such as the right to life and freedom) to other species with whom we share the planet.

3. Vegetarian ethics and the spirit of capitalism

The moral dimension of the requirement “do not kill to eat” refers directly to the possibility of a moral choice regarding diet, and it consequently indirectly moralizes the food industry of animal origin (Janović, 2009). However, it seems that vegetarian ethics does not attack capitalism directly. On the one hand, it is obvious that vegetarians and vegans oppose the spirit of capitalism, striving against the massive animal husbandry, killing and processing in the meat/dairy industry. Capitalism knows only one goal: profit, and it does not know of compassion either towards the animal or to man. Socially responsible business management²⁰, humanitarian actions and similar procedures cannot change, although attempt to conceal, the inhumanity of capitalist production that dominates the planet.

On the other hand, it seems that the vege-industry is growing, supplying an increasing number of vegetarians and vegans with products they want in their diet, or clothing, which also generates profits, but does not violate anyone's right to life, procreation, care for the offspring, nursing and care. In this way, the goal of capitalism is not jeopardized, but the meat, milk, egg, leather industries are, as well as those that perform animal experiments in order to determine the (un)safety of their products, such as the cosmetic and pharmaceutical industries. Vegetarians obviously do not want to ruin capitalism, although they are opposed to the fact that the food industry takes lives on a daily basis and endangers ecological awareness at the planetary level. Moreover, capitalism has “swallowed and digested” vegetarianism in its favor by developing vegetarian food, cosmetics, footwear, clothing... It is possible to find products intended to meet various needs under the term “vege-friendly” all over the world. Vegetarianism has become a global brand, and the

¹⁸ Available at: <https://veggiedate.org/>, <http://veganpassions.com/>, <https://www.veggiematchmakers.com/> and various other sites.

¹⁹ The rights of the third generation mean the right to peace, development and a clean, healthy environment (more in Tomušat, 2006, pp. 95-99). In social ecology, the quality of human environment is defined through its temporally and spatially stable determination of interrelated resource factors, activities and processes in the environment, means and measures for fulfilling environmental policy and the influence of the human environment to social development. Its quality should enable the survival and development of man (Marković, 2001, p. 176).

²⁰ Socially responsible business management involves an awareness of the position, significance and responsibility of the business sector in the contemporary global society, the concept by which companies integrate social and environmental issues into their business operations and relationships on a voluntary basis (available at <https://odgovornoposlovanje.rs/csr>).

vege-industry is experiencing an economic boom. The production and consumption for the needs of vegetarians and vegans have been massive.

Vegetarian ethics, therefore, condemns only a few aspects of capitalist production (those concerning life and animal rights), while being incorporated into the system in terms of other aspects. Vegetarianism is a moral choice for a number of people; for others, it is a way of life that is "in", while some oppose it as something unnatural and unhealthy, but in any case, it has also been consumed by a society of mass industrial production and it does not represent a danger to it. On the contrary, it brings profit, and the spirit of capitalism remains focused on profit as a purpose and a measure of success on the market, which are characteristics that Weber (2013) noticed.

A vegetarian in Serbia, until twenty or perhaps fifteen years ago, was most often a loner, if not a freak of extreme attitudes in the eyes of the environment, and his or her actions consisted of decisions that were personal in nature. Today, a vegetarian can easily connect with like-minded people and become part of social action if desired: for example, to promote veganism, to sign a petition, or to protest against animal farms.

Vegans and vegetarians, at the beginning of the third millennium, think and act locally and globally, balancing between a subjective decision that relates to personal life, social consequences, and decisions and actions that are socially relevant. The values of vegetarianism are opposed to the capitalist mode of production only in the aspect of protecting the rights of animals and endangering the environment, while vegetarianism itself has become another wheel in the reproduction of a mass society. Modern means of mass communication, as well as mass production and consumption for vegans and vegetarians, have made vegetarianism a global phenomenon.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Dhammika, Š. (2009). *Buddhism from A to Z*. Novi Sad: Theravada budističko društvo „Srednji put“. [In Serbian]
- Dombrovski, A. D. (2008). *Vegetarianism. Philosophy on the other side of ethical nutrition*. Beograd: Metaphysica. [In Serbian]
- Dramićanin, A. (2008). Foreword Book Editor *Vegetarianism. Philosophy on the other side of ethical nutrition*. Beograd: Metaphysica. [In Serbian]
- Freud, S. (1984). *About Sexual Theory. Totem and Taboo*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Heywood, E. (2004). *Politics*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Janović, N. (2009). Biopolitics - life, meat, food. *Philosophy and Society*, vol. 20, br. 2: 41–58. [In Serbian]
- Jardin, J. R. des (2006). *Environmental ethics*. Transl. Aleksandar Dobrijević. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Kapleau, P. (2002). *To cherish all life*. Beograd: Balkanska Gnoza. [In Serbian]
- Marković, D. Ž. (2001). *Social Ecology*. Niš: Prosveta. [In Serbian]
- Singer, P. (2008). Foreword Book Editor *Vegetarianism. Philosophy on the other side of ethical nutrition*. Beograd: Metaphysica. [In Serbian]

- The Bible or the Bible of the Old and New Testaments* (no date). Beograd: Britansko i inostrano biblijsko društvo. [In Serbian]
- Tomuschat, C.(2006). *Human Rights: Between Idealism and Realism*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava. [In Serbian]
- Vujaklija, M. (2007). Vegetarianism.In:*A lexicon of foreign words and expressions* (p. 141). Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Weber, M. (2013). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Beograd: „Filip Višnjić“. [In Serbian].

Internet sources / Интернет извори

- Chief Seattle's Letter to the American President* (1854). Available at: https://sh.wikipedia.org/wiki/Seattle_%28poglavica%29 [12. 03. 2016]
- Ivanov, D. *Vegetarianism – is there any risc?* (medical lectures). Available at: <http://www.adventisti-toronto.org/asdTor/images/stories/pdf/02-vegetarijanstvo.pdf> [12. 05. 2011]
- Lian,J.X. (2009). My 49 Reasons for being a Vegetarian. Available at: <http://www.facebook.com/notes/lian-jia-xin/my-49-reasons-for-being-a-vegetarian/218087558380> [03.05.2107]
- Millennium Assessment Reports. *Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends: Food; Climate and Air Quality*. (2005)
- Zorko, D. *Why Vegetarianism?* Available at: <http://www.ajurveda.rs/zdravlje15.htm> [3. 05. 2017]
- Available at: <http://www.millenniumassessment.org/en/index.html> [22. 05. 2017]
- <https://odgovornoposlovanje.rs/csr>
- <http://vegan.editboard.com>
- <https://veggiedate.org/>
- <http://veganpassions.com/>
- <https://www.veggiematchmakers.com/>
- Kenner, R., Pearlstein, E.(2008) *Food. INC.* [movie]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=CnaMUOS0OHQ> [03.05.2107]
- Monson, S., Libra, M., Maggie, Q. (2005) *Earthlings*. [movie] Available at: <http://documentary-movie.com/earthlings/>[03.05.2107]